

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მოამბე

СООБЩЕНИЯ

Академии наук грузинской ССР

BULLETIN

OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE GEORGIAN SSR

ტომი 87 Том

№2

აგვისტო 1977 Август

თბილისი • Тбилиси • Tbilisi

#505#

ბ. ჯორბენაძე

ენობრივ მოვლენათა განხილვის ბინარული პრინციპი

(წარმოადგინა აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა 8.5.1977)

ქართული ენის შესახებ არსებულ გრამატიკულ ლიტერატურაში უღვლილების სისტემა, როგორც წესი, სინგულარულ ერთეულთა ერთიანობის პრინციპითაა აგებული: ყოველი პარადიგმი (აწმყო, ნამყო უსრული, აწმყოს კავშირებითი... ნამყო ძირითადი... 1 თურმეობითი...) დამოუკიდებელ ერთეულადაა შესული ამ სისტემაში და ერთნაირად (ერთ დონეზე) უპირისპირდება ყველა დანარჩენს. მართალია, ამ სისტემის აგების დროს გათვალისწინებულია ამოსავალი ფუძის ფაქტორი (აწმყოს კავშირებითისათვის საყრდენია

ნამყო უსრულის ფუძე, ამ უკანასკნელისათვის — აწმყოს ფუძე; ამითაა შეპირობებული მათი რიგი პარადიგმათა სისტემაში), მაგრამ თითოეული პარადიგმა ენობრივი ანალიზის დროს განიხილება სინგულარული პრინციპით; ეს კი ნიშნავს, რომ თითოეულ მათგანს თავისთავადი, სხვებისგან დამოუკიდებელი ენობრივი ღირებულება, სტატუსი აქვს მინიჭებული. აღწერის ასეთი გზა სავსებით დასაშვებია, მაგრამ ზოგიერთი აშკარად გამოვლენილი შინაგანი ნიშანი ქართული ზმნის პარადიგმული წყობისა შესაძლებლად მიგვაჩნევინებს აღწერის მეორე გზასაც, რომელიც განხილვის ბინარულ პრინციპს ემყარება. ეს კი გულისხმობს პარადიგმების ურთიერთმიმართების, ურთიერთშეპირობებულობის აუცილებელ გათვალისწინებასაც.

საკმარისია, თვალი გადავავლოთ ქართული ზმნის პარადიგმულ წარმოებას, რომ რამდენიმე შემთხვევაში აშკარად წარმოჩნდება წმინდა ფორმოზოგივი პარალელიზმი. მაგალითად, წერ-ს ზმნა რომ ავიღოთ და ძველი ქართულის უღვლილების სისტემის მიხედვით წარმოვადგინოთ, აღმოჩნდება, რომ ა) საერთო ფუძე აქვთ აწმყოსა და აწმყოს ხოლმეობითს: წერ-ს — წერ-ნ; ბ) ასევე საერთოა ფუძე ნამყო უსრულისა, I ხოლმეობითისა და I კავშირებითისა: წერ-დ-ა — წერ-დ-ი-ს — წერ-დ-ე-ს; გ) საერთო ფუძეს ემყარებიან ნამყო ძირითადი, II ხოლმეობითი და II კავშირებითი: წერ-ა — წერ-ი-ს — წერ-ო-ს.

ამგვარი შეპირისპირებით უკვე ჩანს, რომ წმინდა ფორმოზოგივი თვალსაზრისითაც კი სხვადასხვა პარადიგმის ფუძეები ერთგვაროვანი პრინციპით არ მიემართებიან ერთმანეთს: ერთ შემთხვევაში მიმართება უშუალოა (წერ-ს — წერ-ნ), მეორე შემთხვევაში იერარქიულია (წერ-ს → წერ-დ-ა), მესამე შემთხვევაში გაშუალებულია იერარქიული საფეხურით (წერ-ს და წერ-დ-ი-ს ფორმებს შორის გამაშუალებელია წერ-დ-ა ფორმა). ეს რაც შეეხება ფორმოზოგივი სტრუქტურას.

არანაკლებ საბუთიანობას პარადიგმათა ბინარული განდასებისათვის იძლევა ფუნქციური მომენტის გათვალისწინებაც. აშკარაა, რომ აწმყო (წერ-ს) ფუნქციურად გაცილებით უფრო ახლოა აწმყოს ხოლმეობითთან (წერ-ნ), ასევე, უწყვეტელი (წერ-დ-ა) — I ხოლმეობითთან (წერ-დ-ი-ს), ვიდრე აწმყო უწყვეტელთან ან I ხოლმეობითთან. ზოგიერთი

ამგვარად შეწყვილებული ფორმა ერთი საერთო, თავდაპირველი ამოსავალი ფუნქციის დიფერენცირების რეზულტატადაც კი მოჩანს. ამგვარი შეწყვილება ენაში სხვადასხვა ფუნქციის საფუძველზე შეიძლება ხდებოდეს. მაგალითად, წერ-ს — წერ-ნ შეწყვილებულია ერთი და იმავე მოქმედების ერთგზისობა-მრავალგზისობის (კონკრეტულობა-ზოგადობის) თვალსაზრისით, ხოლო

#506#

წერ-ს — და-უ-წერ-ი-ა კი მოქმედება-შედეგობის მიხედვით და ა.შ. ორივე შემთხვევაში ბინარული პრინციპია გამოყენებული. ორივე წყვილში ერთი წევრი (წერ-ს) საერთოა. მაშასადამე, სხვადასხვა ფუნქციამ ენი ერთი და იგივე მონაცემი ნაირგვარ სემნატიკურ მონაცემს შეიძლება შეუწყვილოს. ყველაფერი ეს უშუალო შედეგია იმისა, რომ ერთი და იგივე ენობრივი ელემენტი, უმარტივესიდან დაწყებული ურთულეს სტრუქტურამდე, მრავალგვარ და მრავალფეროვან მიმართებებს ამყარებს, ამიტომაც რომელიმე ერთი ფუნქციის საფუძველზე მომხდარი შეწყვილება არ ფარავს და უთანაბრდება სხვა ფუნქციის საფუძველზე წარმოქმნილ წყვილს.

ამრიგად, ბინარული სისტემის აგება ვარაუდობს ენაში არსებულ ნაირგვარ მიმართებათაგან ნებისმიერის წინასწარულ დაშვებას ამოსავალ პოსტულატად. მაგალითად, ჩვენს შემთხვევაში წინასწარ დასადგენი იქნება, თუ რომელ ფორმებს აქვთ (ჰქონდათ, ან შეიძლება ჰქონდეთ) მრავალგზისობის (ჩვეულებითის) ფუნქციის გამომხატველი ვარიანტი და მაშინ სინგულარული პრინციპით აგებული სისტემა ერთგზისობა-მრავალგზისობის ბინარული პრინციპის საფუძველზე განდასდება:

	ა) ერთგზისი (კონკრეტული)	ბ) მრავალგზისი (ზოგადი)
I წყვილი:	წერ-ს	წერ-ნ
II წყვილი:	წერ-დ-ა	წერ-დ-ი-ს
III წყვილი:	(და-)წერ-ა	(და-)წერ-ი-ს

IV წყვილი:

და-ე-წერ-ა

და-ე-წერ-ი-ს

და, აი, საკმარისი იყო ამ პრინციპით გაგვენაწილებინა ფორმები, რომ აღმოჩნდა: ქართულში (ყოველ შემთხვევაში, მისი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე) ორი მკვეთრად ჩამოყალიბებული უღვლილების სისტემა გვქონია ერთგზისობა-მრავალგზისობის თვალსაზრისით დაპირისპირებული ფორმებისა, ანუ ერთგზისობის გამომხატველ თითქმის ყველა პარადიგმულ ფორმას ჰქონია მრავალგზისობის გამომხატველი ვარიანტი (ამჟამად არ ვეხებით ამ ფორმათა გენეზისის საკითხებს).

ცნობილია, რომ ქართულში (გარდა რამდენიმე დიალექტისა) გარკვეული პერიოდიდან დასუსტდა, შემდეგ კი საერთოდ მოიშალა უღვლილების ბ (მრავალგზისობის) რიგი. ზემოთ მოცემული სქემის მიხედვით უკვე ნათელია, თუ რა ცვლილებები მოხდა ამ შემთხვევაში: ერთგზისობა-მრავალგზისობის მიხედვით აგებული ბინარული სისტემა დაირღვა, მრავალგზისობის ფუნქციის გამომხატველი ფორმები აღარ მოქმედებენ ენაში, მაგრამ მრავალგზისობის ფუნქცია შემორჩა და მისი გადმოცემა ენამ ამჯერად ა (ერთგზისი) რიგის ფორმებს დააკისრა, ე.ი. გააფართოვა ამ რიგის ფორმათა ფუნქციონირების არე. ასეთ ვითარებაში ერთგზისობა-მრავალგზისობის გარჩევა კონტექსტით-და გახდებოდა შესაძლებელი, მაგრამ ენამ გარჩევის დამატებით საშუალებასაც მიმართა: მრავალგზისობის გადმოსაცემად აღწერითი ფორმები გამოიყენა, შედგენილი ერთგზისობის გამომხატველი ფორმებისა და მრავალგზისობის აღმნიშვნელი „ხოლმე“ ელემენტისაგან (ან ამ უკანასკნელის ფუნქციური ვარიანტებისაგან: „ხშირად“, „ზოგჯერ“ და სხვანი). ამრიგად, წერს ხოლმე იგივეა, რაც: წერ-ნ, წერდა ხოლმე იგივეა, რაც: წერდი-ს და ა.შ., როგორც ეს დამაჯერებლად აჩვენა ი. ქავთარაძემ ([1], გვ. 12-21). ერთგზისობის გამომხატველმა ფორმებმა შეითავსეს თანდათანობით მრავალგზისობის ფუნქციაც და ამ თვალსაზრისით ფაქტიურად ბიფუნქციური ფორმები გახდნენ.

რასაკვირველია, ახალმა სისტემამ ახლებური გაგებაც და, შესაბამისად, ფუნქციათა გადანაწილებაც გამოიწვია, გარკვეულ შემთხვევაში სემანტიკური აკრძალვის პრინციპიც

გამოიყენა. მაგალითად, **და-წერ-ა** ფორმა ვერ იგუებს მრავალგზისობის გამომხატველ აღწერით ყალიბს (ვერ იგუებს „ხოლმე“

#507#

ნაწილაკს) სავსებით გასაგები სემანტიკური აკრძალვის გამო: შეუძლებელია მრავალგზისობის გაგება დაუკავშირდეს. ეს კი არა და, იმ ფორმებთანაც კი, რომლებიც ნამყო ძირითადად უზმნისწინოდაც გამოიყენებიან და ახალ ქართულში უსრული ასპექტის გამომხატველად მიიჩნევიან (**წერ-ა, კეც-ა, ხატ-ა**), ფუნქციურად შეუთავსებელი აღმოჩნდნენ მრავალგზისობის აღმნიშვნელი ნაწილაკები. შეუძლებელია: ***წერა ხოლმე, *კეცა ხოლმე, *ხატა ხოლმე** (თუ გვხვდება, ვულგარიზმია). ეს აკრძალვა თვით ამ ფორმათა სემანტიკურ არსში ძევს.

მრავალგზისობის გამომხატველ ფორმათა მოშლის ეს პროცესი (ისე კი, რომ მრავალგზისობის ფუნქცია შემოგვრჩა) ენაში მიმდინარე ფორმოზრივი აბსტრაქციის თვალნათლივი ნიმუშია. ფორმათა ერთი სისტემის ფუნქციონირების გაფართოვების ხარჯზე ხდება ფორმოზრივი მრავალფეროვნებისა და ნაირგვარობის ნიველირება, მორფოლოგიური დაპირისპირების ადგილს კონტექსტური განსხვავების კრიტერიუმი იკავებს.

ზემოხსენებული მხოლოდ ერთი მაგალითი იყო ბინარული პრინციპით განხილვისა და იმავდროულად ნიმუში იმისა, თუ როგორ ივარაუდება ენოზრივი მიმართებათა შესწავლა. ბინარული პრინციპით განხილვა, რაც, რა თქმა უნდა, ზმნის უღვლილებისას ერთგზისობა-მრავალგზისობის ფუნქციური შეწყვილების მაგალითებით სრულიადაც არ ამოიწურება, ვფიქრობთ, ენოზრივი მონაცემთა შინაგანი მიმართებების წარმოჩენის ერთ-ერთი ძირითადი შესაძლებლობაა. ამ შინაგან მიმართებათა წარმოჩენა კი ენის კვლევის ერთ-ერთ უპირველეს ამოცანად შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან მხოლოდ ეს, კერძოდ, ენოზრივი ფორმათა და ფუნქციათა კვლევა მათი მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი მიმართებების თვალსაზრისით, შეგვაძლებინებს ძიებასა და მოპოვებას იმ მეთოდოლოგიური ბაზისისა, რომელიც რეალურს გახდის ენის შესწავლას მისსავე დინამიკაში, რომელიც წარმოგვიჩენს

ენას როგორც უწყვეტ შემოქმედებით პროცესს, როგორც მარადგანახლების უნარის მქონე ფენომენს. ენა, რა თქმა უნდა, მხოლოდ შემოქმედება არ არის, იგი შედეგობითი მონაცემიცაა, მაგრამ ამ შედეგში იმთავითვეა ჩადებული შემდგომი განვითარების პოტენცია. სწორედ ეს პოტენცია ქმნის ენობრივ დინამიკას და სწორედ ამ დინამიკის შესწავლა აქვს დასახული მიზნად თანამედროვე ენათმეცნიერებას. ეს კი შესაძლებელი გახდება არა ცალკეულ ელემენტთა თუნდაც დეტალური შესწავლის გზით, არამედ მათი შინაგანი ბუნებით შეპირობებული მიმართებების წარმოჩენითა და მათი სტატუსის დადგენით.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

(შემოვიდა 17.6.1977)

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Б. А. Джорбенадзе

БИНАРНЫЙ ПРИНЦИП ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЯВЛЕНИЙ

Р е з ю м е

На примерах спрягаемых форм рассматривается вопрос применения бинарного принципа в изучении языковых явлений. Бинарный принцип, который основывается на внутренне обусловленных соотношениях языковых форм, предусматривает изучение языка в своей динамике.

#508#

LINGUISTICS

B. A. Jorbenadze

THE BINARY PRINCIPLE OF THE STUDY
OF MORPHOLOGICAL FORMATION SYSTEMS

S u m m a r y

For the study morphological formation systems the binary principle is introduced. An attempt is made to give some examples of binary analysis of conjugation forms.

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА — REFERENCES

1. ივ. ქავთარაძე. კრებული „ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“, II. თბილისი, 1961.